

K. Lengyel Zsolt

Kulturális kapcsolatok, regionalizmus,
szövetkezési kompromisszum
Szempontok a korai transzilvanizmus vizsgálatához
1918—1928

I.

1. A nemzetek és nemzeti kisebbségek közötti kulturális közeledés gondolatát a húszas évek romániai magyar, román és német esszéirodalma kivételes odaadással terjesztette. A román állam viszonylatában elsősorban írók, publicisták és kultúrpolitikusok igyekeztek meggyőzni olvasóikat arról, hogy a „politika dühöngő örvénylése közepette a kultúra az egyetlen közösség, amely világító toronyként emelkedik ki a gyűlölet tajtékzó hullámai közül”.¹ Ennek az elvi állásfoglalásnak a gondolatmenetét Nicolae Iorga például így követte: „A magyar vagy egy másik nemzeti társadalommal a zenében és művészetben együttműködni azt jelenti, hogy *kölcsönös viszonyunkban létezik egy humánium-elem, amelynek segítségével egymáshoz közeledhetünk anélkül, hogy értelmetlenül és céltalanul utáljuk egymást.*”² A megidézett humánium azonban nemcsak a három etnikailag különböző felet érintette, hanem kivetítette azt a síkot is, amelyen Nagyrománia román népréseinek éppúgy, mint a német és magyar kisebbség tagjainak, egymással kellett érintkezniük. A kétsíkú: interetnikus és intraetnikus kultúrkapcsolatok eszméje számtalan írásos nyomot hagyott mindhárom közösség időszaki irodalmában. Következő fejtegetésekkel ezeken a nyomokon haladva ismét³ megkísérlünk olyan — más helyütt leváltári források és személyi hagyatékok alapján időközben kimerítően érvényesített⁴ — szempontokat kidolgozni, amelyeknek a hetvenes években beinduló transzilvanizmus-kutatás legújabb munkái sem szenteltek kellő figyelmet.⁵

¹ *A kultúrák közössége.* Napkelet (a továbbiakban: Nk) 1 (1920) 16.

² Iorga, Nicolae: *Inițiativa particulară și cultura românească.* Cele Trei Crișuri (a továbbiakban CTC) 3 (1922) 3. Kiemelés az eredetiben. Vö. ilyen értelemben *Ancheta noastră.* CTC 3 (1922) 173—174, 187, 202—203, 132—233; 4 (1922) 11—13; Bota, George: *Înfrățirea popoarelor.* CTC 4 (1923) 23—24; Kádár Imre: *A művészei elé.* Nk 2 (1921) 65—67; Keresztury Sándor: *Chestiunea apropierei culturale româno—maghiară.* CTC 4 (1923) 149.

³ Jelen dolgozat első változata 1987-ben jelent meg német nyelven: K. Lengyel Zsolt: *Kulturverbindung, Regionalismus, föderativer Kompromiß. Betrachtungen zur Geschichte des frühen Transsilvanismus 1918—1928.* Ungarn-Jahrbuch 15 (1987) 50—73. Itt enyhén átdolgozva és újabb szakirodalmi utalásokkal kiegészítve tesszük közzé.

⁴ K. Lengyel Zsolt: *Az elnapolt alternatíva. Paál Árpád és az erdélyi autonómia 1919/1920.* Korunk (a továbbiakban: Ko) [3.]2 (1991) 1265—1269; K. Lengyel Zs.: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918—1928.* München [sajtó alatt, megjelenik előreláthatólag 1992 végén].

⁵ Bergel, Hans: *Homo Transilvanus.* Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde [82.] 11 (1988) 1: 55—61; Csutak Judit: *Időálló monológfok.* Ko [3.]2 (1991) 1292—1295; Gajdos Balogh Attila: *A transzilvanizmus román nézőpontból.* Ko [3.]2 (1991) 1275—1278; Cs. Gyimesi Éva: *A teremtő fájdalom költője (Áprily Lajos).* = *Erdélyi csillagok.* Újabb arcok Erdély szellemi múltjából. Szerkesztette Kántor Lajos. Budapest 1990. 126—136.; Cs. Gyimesi É.: *Gyöngy és homok. Egy jelkép ideologikuma.* Ko [3.]2 (1991) 1201 — 1206; Kántor Lajos: *Irodalom múlt és jövő mezsgyéjén.* Ugyanő: *Itt valami más van.* Erdélyi krónika 1911 — 1959. Budapest [1992]. 11—20. Láng Gusztáv: *Egy önmeghatározás tanulságai. Jegyzetek a transzilvanizmusról,* Kortárs 33 (1989) 8: 89—100; Pomogáts Béla: *Atom a vár alatt. Áprily Lajos és a transzilvanizmus.* Eletünk 26 (1988) 163—167; Pomogáts B.: *Szabédi László a transzilvanizmusról.* Új Erdélyi

2. Az államalkotóknál az ókirályságbeli, besszarábiai, bukovinai és erdélyi románok „lelki egyesítése” volt a kiindulópont, a „kultúra alapos és szilárd megszervezése, az irodalom és művészet útján, az egyesített vidékeken”.⁶ Az „Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros” összetett kifejezés — a Kárpátokon inneni területre vonatkoztatva — nem egyedül a gyulafehérvári nemzetgyűlés irataiban élte túl a világháborút.⁷ De már 1920 körül *Ardeal* volt a Kárpátkanyartól az Alföldig elterülő román fennhatóságú vidékek közös, hivatalos vagy félhivatalos neve.⁸

Miközben az „erdélyi románok”⁹ és besszarábiai, bukovinai, havasalföldi meg moldvai honfitársaik szellemi összefogásra készültek, a különböző délkelet-európai külhonban élő románoktól nemzeti öntudatuk megtartását és fejlesztését várták el. Kormánypártiak és ellenzékiek győzelmi mámorukban sem vették le rólok aggódó tekintetüket. És amikor 1924-ben a Szovjetunió újfent bejelentette igényét Besszarábiára, két fronton harcoltak. „Senki sem fog minket szétválasztani” — dacolt a néppárti főideológus Octavian Goga a keleti országsáv elvesztésének veszélyével.¹⁰ Ugyanazon évben pedig a bukaresti oktatási minisztérium elrendelte az iskolai és egyházi „állandó igazgatótanács” létesítését Szalonikiben, amelynek a Balkán román kultúréletét kellett irányítania.¹¹

A világháború után a román politika egyik fő irányelve tehát a nemzet területi épségének biztosítása és az egyes néprészek államhatárok feletti összetartozásának

Múzeum 1 (1990) 56—70; Pomogáts B.: *Aspirations des Hongrois de la Transylvanie vers l'autonomie 1918—1921*. = *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn*. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. Herausgegeben von Kálmán Benda, Thomas von Bogyay, Horst Glassl und Zsolt K. Lengyel. II. München 1988. 81—90; Schuller-Anger, Horst: *Kritik und Literaturbetrachtung im „Klingsor”*. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 30 (1987) 2: 68—78; Tordai Zádor: *Provincialismo o cultura regională: l'esempio della Transilvania*. *Rivista di Studi Ungheresi* 1987/2. 27—40; Wittstock, Joachim: *Der Kulturbegriff in der siebenbürgisch-sächsischen Essayistik nach 1918*. = *Beiträge zur deutschen Literatur in Rumänien seit 1918*. Herausgegeben von Anton Schwob. München 1985. 151 — 159; Wittstock, J.: *A transzilvanizmusról — német szemmel*. *Látó* 3 (1992) 1: 69, 72. A korábbi írásokat 1. a 67—69. jegyzetekben, majd bővebb kritikai megvilágításban K. Lengyel: *Auf der Suche nach dem Kompromiß*.

⁶ Hodoş, Constanţa: *Propaganda culturală*. Țara Noastră (a továbbiakban: ȚN) 4 (1923) 226—227. itt 227; Bacaloglu, George: *Un an nou*. CTC 4 (1923) 1. Vö. *Arta împăciuitoare*. CTC 2 (1921) 97—98; Bota, George: *Cețai de cultură*. CTC 4 (1923) 33—34; Dragomirescu, Mihail: *Politica și cultura*. CTC 2 (1921) 523—525; Hodoş, E.: *Unificarea sufletească...* CTC 3 (1922) 84.

⁷ A gyulafehérvári egyesülési határozatok (1918. december 1.) = Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 31-ig*. Budapest 1941 [utánnyomás: Bern 1987], itt 265; Proiectul de lege pentru desființarea Consiliului Dirigent și reorganizarea Serviciilor Publicii în Transilvania, Banat, Crișana, Satu Mare și Maramureș [1920. február 20.]. = Iancu, Gheorghe: *Considerații cu privire la rolul și locul Consiliului Diligent în primii ani după Unire*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca (a továbbiakban: AIAC) 21 (1978) 51—65, itt 63. Vö. *Starea legislațiunei și a dreptului în provinciile alipite. Organizarea judecătorească. Unificarea legislativă*. = *Almanach Argus 1924*. București 1924. 321—324.

⁸ Programul de Muncă al Partidului Național Român [1920. április 29.] = *Istoria României între anii 1918—1944*. Culegere de documente. Coordonator Ioan Scurtu. București 1982. 199—204. L. Basarabia noastră. CTC 2 (1921) 227—228; Costin, Al.: *Darea de seamă despre Adunarea generală ordinară a Asociației pentru studiul și reforma socială de la 13 Februarie 1921, sub președința D-lui Dimitrie Gusti. Darea de seamă asupra activității secției juridice*. Arhiva pentru Știința și Reforma Socială (a továbbiakban: AȘRS) 3 (1921) 149—154; *Inițiativa privată*. CTC 3 (1922) 225—226; Meruțiu, V.: *Județele din Ardeal și din Maramureș, pînă în Banat. Evoluția teritorială*. Cluj 1929; *Salonul de Artă Ardeleană*. CTC 2 (1921) 254—256; Suci, Petre: *Clasele sociale la Români ardeleni*. *Viața Românească* 16 (1924) 379—388.

⁹ Bacaloglu, George: *Întrecere culturală*. CTC (1922) 156—157; Lăpedatu, Alexandru: *Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale*. Anuarul Institutului de Istorie Națională 1 (1921/1922) 1 — 18, itt 1.

¹⁰ Goga, Octavian: *Basarabia*. ȚN 5 (1924) 413—414, itt 414.

¹¹ *Kultpropaganda des Auslands. Rumänien für seine Minerheiten*. *Der Auslandsdeutsche* 7 (1924) 216. Vö. *Români din Banatul sârbesc*. ȚN 4 (1923) 1517; *Români din Macedonia*. *Înfrățirea* (a továbbiakban: Íf) 4 (1923) 917: 1.

tudatosítása volt. Az államon belüli intraetnikus ügyek jelentősége azonban felülmúlta az államon kívüliekét. A „jöjjenek az erdélyiek” jelszó parancsa, amely 1919-től visszavisszatért a sajtó nyilvánosságába, azokat hívta ki, akiknek részvétele a saját nemzeti érdek gyakori megvalósításában elengedhetetlennek látszott.¹² És ez a nemzeti érdek alapvetően befolyásolta az interetnikus célkitűzéseket. Mértékadó szerzők ugyanis a román—magyar—német együttműködést tudományban, irodalomban és művészetben Románia területére korlátozták, és azt a fiatal állam megszilárdításához kívánták felhasználni. Úgy, mint Emil Isac, aki 1920-ban erdélyi színházfelügyelői minőségében a következőképpen jellemezte a kultúrák közösségét: „A jó versnek, akármilyen nyelven írva — ugyanegy zamatja van, mint ahogy a rózsza egyformán illatoz Calcuttában, avagy Firenzében.”¹³ Isac itt nem véletlenül kalandozott el Duna-medencén kívül fekvő városokba. Kitekintése összecsengett azzal a szándékával, hogy a román—magyar kultúrkapcsolatok rendszeréből kizárja a magyarországi magyarokat. Volt úgy, hogy ezért a húszas évek elején megtiltotta budapestiek vendégszereplését Erdélyben, azt állítván, hogy ily módon a revizionizmus lehetséges hangadóitól védi meg hazáját. Egyidejűleg német és magyar művészeket, írókat Erdélyből és az Ókirályságból román körökbe irányított. A kisebbségek szellemi megnyilatkozásai a többségekre is tartoznak, fedte fel egy helyütt indítékát, hiszen román határok között jöttek létre.¹⁴

Ez a felfogás a Népszövetség szellemiségéhez idomult. 1922-ben megalakult Genfben az Intellektuális Együttműködés Szervezete (*Organisation de coopération intellectuelle*), amely — egy újabb világháborút megakadályozandó — világszerte a tudományos és művészeti munka összeegyeztetését tűzte ki céljául. A győztes hatalmak szövetsége egyik alapelve, a politikamentesség, a népek kibékítésének szükségszerűségéből következett. A területi igények erőszakos érvényesítésének emléke óva intette olyan tevékenységek támogatásától, amelyek az új európai államrendet alááshatták volna. Emiatt a népszövetségi szervezet éppúgy, mint alosztályai és felső szerve, az Intellektuális Együttműködés Nemzetközi Intézete (*Institut international de coopération intellectuelle*), szemet hunyt Kelet-Közép-Európa területi, államjogi és társadalmi alakváltozásainak interetnikus és intraetnikus vonatkozásai fölött. Egyetemes művelődési eszményét a politikai nemzetek, vagyis az államközösségek szolgálatába állította — Bukarest megalapítására és támogatására. 1920 óta a genfi román küldöttségek országuk belpolitikai fejlődéséről tetszetős képet festettek, arra is utalván, hogy odahaza a többség a kisebbségekkel egyetemben építi tovább a megnagyobbodott hazát.¹⁵

3. A „belső egységesítést”¹⁶ óhajtották a romániai németek is, indítékuk azonban eltért a románokétól. Szóvivőik csatlakoztak az európai államalkotók körén kívül rekedt gondolkodókhoz, akik szerint a politikai nemzetszemlélet hatástalanította a Népszövetség ellenőrizte kisebbségvédelmet. Ezért az 1925 óta Genfben, Bécsben, Bernben vagy Stockholmban évente megtartott kisebbségi kongresszusokon, valamint az 1922-ben

¹² Pl. Hodoş, Alexandru: *Conspirația separatistă*. ȚN 5 (1924) 1521—1523, itt 1521.

¹³ Isac, Emil: *A kultúrák közössége*. Nk 1 (1920) 46—47, itt 47.

¹⁴ „Mit kell tennünk erdélyieknek, 1922-ben?” Nk 2 (1921) 1462—1488, itt 1465, 1470; Isac, Emil: *Expoziția de artă*. CTC I (1920) 10, 31. Vö. K. Lengyel Zsolt: *Jászi Oszkár, Emil Isac és a dunai kultúrszövetség. Egy kudarcba fulladt kompromisszum anatómiájához*. Új Látóhatár 38 (1987) 25—34.

¹⁵ Iacobescu, Mihai: *România și cooperarea intelectuală sub egida Societății Naționalelor (1919—1933)*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” (a továbbiakban: AIIAX) 21 (1984) 263—273; Pham-Thi-Tu: *La coopération intellectuelle sous la Société des Nations*. Genève/Paris 1964. Újabbán Iacobescu, Mihai: *România și Societatea Națională 1919—1929*. București [é. n.].

¹⁶ Plattner, Hermann: *Ein Jahr für deutsche Einheit*. Ostland (a továbbiakban: Os) 2 (1920) 484—486.

megalakult Európai Német Népcsoportok Szövetsége (*Verband der Deutschen Volksgruppen in Europa*) keretében az etnikai ügyek politikamentesítésének lehetőségeit mérlegelték. A kisebbségi internacionálé állandó titkára, a baltinémet Ewald Ammende volt az, aki egyik 1922-es emlékiratában — a *nemzet és az állam szétválasztását* elősegítendő — *nemzeti hűséget és államhűséget* különböztetett meg.¹⁷ Három évvel előtte Rudolf Brandsch, a Német-Szász Néptanács (*Deutsch-Sächsischer Volksrat*) egyik oszlopos tagja, lándzsát tört a népközösség és az államközösség egyidejű érvényéért. „Ez a németiség Keleten — elmélkedett a kelet-közép-európai és romániai német kisebbség kilátásairól — csak akkor tud fennmaradni és csak akkor tudja teljesíteni feladatait, amelyeket teljesíteni köteles népegészeivel szemben éppúgy, mint azzal az állammal szemben, amelyhez tartozni fog, ha a mai újjáépítés során nem mulasztja el az összefogást, azt, hogy elfoglalja megfelelő helyét az új államalakulatban és hogy különböző csoportjai között megteremtse és ápolja a kapcsolatokat.”¹⁸ Kultúra és politika illetően szembeállítsa abból a kívánalomból fakadt, hogy a mindenkori német kisebbség állami ügyektől független, de azoktól nem teljesen elidegenítő illetékességekre tegyen szert.¹⁹

Brandsch gondolatban az Ókirályság, a Bánság, Besszarábia, Bukovina és Erdély német csoportjait egyesítette. Erdély felfogásában a *Szászföldet* jelentette. Szász pályatársai hasonlóképpen különválasztották a *Bánság, Szatmár-Máramaros és Erdély* fogalmakat, amikor a Kárpátokon inneni területet szemlélték; azon túl pedig az Ókirályság, Besszarábia és Bukovina együtteséhez Dubrudzsát is hozzárendelték.²⁰ Ezen egység gondolat gyökere az 1919-es évbe nyúlt vissza, amikor is a kibővített szász központi választmány és a 4. „Sachsentag” kinyilvánította volt, hogy az erdélyi szászok a megnagyobbodott Románia minden más németével együtt elfogadják az új államiságot. E döntés szellemében Szebentől Bukarestig, Temesvártól Csernovicig a belhoni német néprészek jövőjét egyazon és az anyaországgal szellemileg összehangolt szövetségben tervezték. Utóbbit pedig a szászoknak kellett vezetniük, akik — Friedrich Teutsch püspök szavaival élve — „a periferiákat segíthetnék evangélikusnak és németnek maradni”.²¹

4. A jellegzetesen kisebbségi egységesülést a magyarok is napirendre tűzték. A kolozsvári Magyar Szövetség 1921-ben „Románia egész magyarságának mint egységes kisebbségnek” a képviselőre alakult meg. A Magyar Párt szintúgy „a romániai magyar nemzetiségű állampolgárok” érdekében rendezte sorait 1922 decemberétől.²² Az egykori

¹⁷ Ammende, Ewald: *Gründe, Aufgaben und Programm für eine Zusammenkunft der Vertreter aller deutschen Minoritäten in Europa*. Nation und Saat 6 (1932/1933) 62—68. Vö. Viehhaus, Erwin: *Die Nationalitätenfrage in den ostmitteleuropäischen Nationalstaaten nach 1919. Eine Übersicht. = Studien zur Geschichtsschreibung im 19. und 20. Jahrhundert*. Herausgegeben von Paul Philippi. Köln/Graz 1967. 147. 170.

¹⁸ Brandsch, Rudolf: *Zukunftsfragen des Ostdeutschtums*. Os 1 (1919) 27—28, itt 27.

¹⁹ Vö. Viehhaus.

²⁰ Brandsch: *Zukunftsfragen*; Csaki, Richard: *Grundsätzliches zum ersten deutschen Ferienhochschulkurs in Hermannstadt*. Os 2 (1920) 661—662. Vö. pl. Spek, Rudolf: *Bibliographie des Deutschtums in Großrumänien*. Deutsche Politische Hefte aus Großrumänien (a továbbiakban: DPH) 4 (1924) 7—10: 31—32.

²¹ Volksprogramm des 4. Sachsentages in Schäßburg [1919. november 6.]. = *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191—1975*. Gesammelt und bearbeitet von Ernst Wagner. 2., durchgesehene und erweiterte Auflage. Köln/Wien 1981. 268—271; Mediascher Anschließerkklärung des erweiterten sächsischen Zentralanschlusses [1919. január 8.]. = *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, 266—268; Teutsch, Friedrich: *Vor neuen Aufgaben!* Os 1 (1919) 14—16, itt 15. Vö. Csaki, Richard: *Unser Kulturprogramm*. Os 3 (1921) 231—236; Korodi, Lutz: *Umdenken. Die Kunst der Gegenwart*. Os 1 (1919) 23—25.

²² [A Magyar Szövetség alapítási okmányaiból] = Mikó 23—24; [A Magyar Párt alapítási okmányaiból]. = Mikó 40—41.

államalkotók most nyilvánosan egy más nemzetiségű államiség vállalóként léptek fel, ki-ki a maga világnézeti pártállása szerint, megszívlevélve Kós Károly ismert fogadalmát: „Dologoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.”²³ Ezért kifogásolta Szentimrei Jenő, a kalotaszegi frakcióvezér egyik elvbarátja, hogy az „erdélyi magyarság szervezettsége [...] kulturális egyöntetősége: még most is hiányzik”. Majd imígyen vitte tovább Kós gondolatmenetét: „A magyar vezetőktől Erdélyben a magyar kisebbség megszervezését várjuk egyetlen hatalmas kulturális lendületre, ahol párt és felekezeti ellentétek nélkül találkoznia kell mindenkinek, aki erdélyi és magyar vagy a magyar kultúrával közösséget vállal.”²⁴ Ezen sorok elrejtett jelentését Kádár Imre szintén polgári-plebejus radikális módon öntötte alaptételébe, amely szerint a politikai intézmények a társadalom és az „igazi kultúra” érdekei ellen vétettek; az ugyanis káros és hiábavaló, figyelmeztetett Kádár, ha az új államok kormányai az uralmuk alá került magyarokat egymástól elszigetelik, hiszen minden magyar egyazon nyelvi-kulturális hagyományvilág szülötte, minekutána „az ötországbeli magyarság kulturális egysége [...] természet törvény”.²⁵ Az a rovat, amelyben ez a fejtegetés napvilágot látott, címe szerint a *politika ellen szerkesztődött*, vagyis a magyar nemzet részeinek összetartozásáért is, a magyar országot összezsugorító határok viszonylagosításáért is.

A magyar kisebbségi vezetők saját népközösségen belüli tájékozódásukkal annyiban hasonlítottak a szászokhoz, amennyiben politikaellenességükkel az adott történelmi helyzetben az államalkotás jogáról mondtak le, de nem az egyenrangúság és egyenjogúság igényéről. A „kulturkisebbség”²⁶ elméletre mindazonáltal rányomták saját bélyegüket is, földrajzilag behatárolván azt. Úgy, mint Kós Károly, akinek művelődésszervezői látóköre Kolozsvártól Nagyszebenig, Brassótól Marosvásárhelyig, Nagyváradtól Aradig és Szatmárig terjedt.²⁷ A kalotaszegi csoportja köré szerveződött Magyar Néppárt, a Magyar Párt vezető köréi és az egyik-másik irányzattal rokonszenvezők a *romániai magyarokon* általában az erdélyi magyarokat értették, a székelyekkel együtt. Az illető területet fogalmilag Erdélyre és a Részekre osztották be, azaz a történelmi Erdélyre, a Székelyföldre, valamint a Bánságra, Körösvidékre és Máramarosra. Esetenként megkülönböztették a székelyeket szellemi magatartásban a belső-erdélyi magyaroktól, amint emezeket is a partiumbeliektől. Ennek ellenére az „erdélyi magyar kultúráról” értekezettek, Erdélyben kifejlődő „nemzeti művészetünkről”, az „erdélyi magyar irodalom feladatairól”.²⁸ A Kárpátokig Erdélyre tekintettek, mihelyt a magyar kisebbség szerepkörét körvonalazták.

²³ Kós Károly: *Kiáltó szó. Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához!* = *Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere.* Megírták Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István. Cluj-Kolozsvár [1921]. 1—5, itt 2.

²⁴ Szentimrei Jenő: *Magyar kötelesség.* Nk 1 (1920) 129—133, itt 132. Kiemelés az eredetiben.

²⁵ Kádár Imre: *A harmadik út.* Nk 1 (1920) 65—71, itt 69. Kiemelés az eredetiben.

²⁶ Albrecht Ferenc: *Az erdélyi kultúra kérdéséhez.* Pásztortűz (a továbbiakban: Pt) 8 (1922) I: 161 — 163, itt 162.

²⁷ Kós Károly: *Collegium Artificium Transsylvanicorum.* Nk 2 (1921) 377—379.

²⁸ [Bernády György beszéde a képviselőházban, 1922. április 10.] = *Mémoire présenté par la Comité des Hongrois proscrits de Transylvanie à L'Union internationale des Associations pour la Société des Nations.* Budapest 1922. 140—143. L. és vö. Balázs Ferenc: *Erdélyi magyar irodalom. = Versek — elbeszélések — tanulmányok. Tizenegy fiatal erdélyi írótól. Erdélyi művészek rajzaival.* Cluj/Kolozsvár 1923. 7—16; *Erdélyi írók almanachja* 1920 évre. Erdélyi Szemle (a továbbiakban: ESz) 5 (1919) 654; Jancsó Béla: *Erdélyi irodalom és székely irodalom* [1923]. = Ugyanő: *Irodalom és közélet.* Cikkék, esszék, tanulmányok. Bukarest 1973. 31—32; Kemény Gábor: *Irodalmi szervezkedés.* ESz 6 (1920) 367; Kós Károly: *Nemzeti művészetünk.* ESz 6 (1920) 9—10, 53—55, 75—76, 91—92; Kós: *Kiáltó szó;* Ligeti Ernő: *Levél az erdélyi visszavonásról.* Nk 2 (1921) 1528—1929; Paál Árpád: *Székely és magyar.* Nk 2 (1921) 1226—1232.

Ezt az önmeghatározást jelentős mértékben Jászi Oszkár programja ihlette. A nemzetiségi kérdés szociológus-politikus szakértője bécsi száműzetésben egy nemzeti kereteken túllépő tervet dolgozott ki a délkelet-európai népek együttélésére. Legkésőbb 1920-ban elejtette a magyar területi egység gondolatát, szóban-írásban immár minden nemzeti hegemonia ellen síkra szállva. Az államnemzeteszmé elméleti és gyakorlati alkalmazásának kora hatalmasait megszegyenítő magas mércét emelt, midőn az egyes nemzetek önrendelkezési jogát összekapcsolta a térség kulturális és gazdasági érdekeivel. Egy olyan nemzet- és államközi összefogás esélyeit latolgatta, amely győzőket és legyőzötteket egyaránt szóhoz juttat és felemel. Az államfelettséggel azonos nemzetfelettség Ammendéék és Brandschék sajátos kisebbségi, németközponitú látóhatárát kiszélesítette, amint a Dunai Népek Kultúrszövetsége alapítását célzó javaslatából is kiderül. Ez az értelmiségi szervezet a szellemi értékek cseréjén és egy kölcsönösen vonzó kulturális közeg megalapozásán örködött volna, munkájába bevonva többek között a „kultúrmagyarság” keletre tolt központját.²⁹ Jászi magyar hívei Romániában valóban keresték az utat a kelet-közép-európai egységbe, és ezt mint erdélyi magyarok tették, ellentétben az inkább több saját romániai központra figyelő és nagynémet hangulatban *keleti német* melléknevet használó kisebbségekkel. Aligha meglepő tehát, hogy az *erdélyi gondolat* és a *transzilvanizmus* kifejezések 1920/1921 körül erdélyi magyar szerzőségű szövegekben honosodtak meg.³⁰

5. A transzilvanizmus az „erdélyi ember világnézete”³¹, jegyezte meg Szentimrei Jenő 1921-ben. Románok, németek és magyarok egyformán *transzilvanisták* voltak-e, amikor a világháborút követő első évtizedben az önmeghatározás útján valamelyik erdélyi sajátosság mellett foglaltak állást? Ez az erdélyi ember mindenesetre egy összállami társadalom tagjának ajánlkozott, amelynek a maga módját egy összromán, össznémet és összmagyar kulturális távlatot nyitott. Az intraetnikus kitekintés határokon túlra a német és magyar félnek volt szívügye; a román inkább államnemzet-tudatát ápolta; a magyarok a maguk államfelettségének kelet-közép-európai rendeltetést is kölcsönöztek, egy olyan szempontot, amely a románok és németek szövegeiben nincs jelen. Ellenben mindhárom fél Erdélytől várta a legigényesebb hozzájárulást önmaga kibontakoztatásához. Így az elmélet tizenhat megyét a történelmi Erdélyben, négyet a Partiumban és kettőt a Bánságban — függetlenül a különböző fogalmi megnevezésektől és a hivatalos elvárásoktól³² — területi hivatkozási keretté: *régióvá* alakított a román állam hatáskörében.³³

²⁹ Jászi Oszkár: *Az emigráció „hazaárulása”*. Bécsi Magyar Újság 3 (1921) 149: 1. Vö. Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest 1985; K. Lengyel: *Jászi*.

³⁰ Albrecht Ferenc: *Erdélyi öntudat*. Pt 8 (1922) I: 321—324; Buday Árpád: *Az erdélyi szellem*. Pt. 8 (1922) I: 326—334; Csaki, Richard: *Ostdeutsche Wissenschaft*. Os 3 (1921) 199—202; Kádár Imre: *Magyar múlt és jövő*. Nk 2 (1921) 690—692; Kós Károly: *Magyar képzőművészet Erdélyben*. Nk 1 (1920) 390—400; Ligeti, Paál Árpád: *Népkisebbségi politika az utódállamokban*. Nk 2 (1921) 769—773; Szentimrei Jenő: *Kultúrák hídján*. Nk 3 (1922) 11: 6—7; Szentimrei J.: *Erdély hivatása*. Nk 2 (1921) 756—759; Szentimrei J.: *Transzilvanizmus az irodalomban*. Nk 2 (1921) 550—553. Vö. Kroner, Michael: *Die Beziehungen zwischen den Siebenbürger Sachsen und den anderen deutschen Volksgruppen Rumäniens in den Jahren 1918—1944. Betrachtungen zur Bildung eines rumäniendeutschen Gesamtbewußtseins*. Südostdeutsche Vierteljahresblätter 34 (1985) 33—39; Pomogáts Béla: *A transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Budapest 1983.

³¹ Szentimrei: *Transzilvanizmus*, 551.

³² Vö. Onișor, Victor: *Principii de organizare administrativă a Ardealului*. AȘRS 2 (1920/1921) 1—24; Vararu, M.: *Centralizare și descentralizare*. AȘRS 2 (1920/1921) 138—168.

³³ A régió fogalmához Gerdes, Dirk: *Regionalismus*. = *Pipers Wörterbuch zur Politik* (a továbbiakban: PWP). Herausgegeben von Dieter Nohlen. 1. München/Zürich 1985. 852—855. A megyéket felsorolja: *Hetven év. A romániai magyarság története*. Szerkesztette Diószegi László—R. Süle Andrea. Budapest 1990. 121.

II.

6. A fenti régiókép a húszas évek belpolitikai életének fő rendszerelméleti és kisebbségügyi vitáját élte. Ebben az államközpont és Erdély álltak egymással szemben, pontosabban egyfelől a mindenkori kormányzat és a román politikai-szellemi elit egy része, másfelől a Német Párt (*Deutsche Partei*), a Román Nemzeti Párt (*Partidul Național Român*), valamint a fennebb már szereplő Magyar Néppárt, Magyar Szövetség és Magyar Párt.³⁴

A jelszó, miszerint „annál jobb a németeknek Nagyromániában, minél szorosabbak a kapcsolatok az egyes néprészek között”³⁵, egy távlati program fölé íródott, amelynek célját Hans Otto Roth, a Romániai Németek Szövetsége (*Verband der Deutschen in Rumänien*) főügyvédje, a Német Párt későbbi elnöke, 1920 novemberében a saját „törvényes önkormányzatunk” fenntartásában és kiépítésében körvonalazta, mégpedig közszégi, városi és megyei szinten.³⁶ Kós Károly 1921-ben „Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros kétmillió magyarja számára nemzeti autonómiát” követelt, amiért ellenszolgáltatásként Nagyrománia Erdélyben a magyarok között „megbízható polgárságot fog nyerni”.³⁷ A Kárpátokon inneni „geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség, történelmi szükségesség” különleges helyzetének Kós-féle magyarázata ismételtelen előfordult a helyi német és magyar gazdaságpolitikai vagy társadalomtudományi írásokban.³⁸ Így Zágoni István 1920/1921 fordulóján a „magyar nemzeti autonómiát” egy „nemzeti kataszter” alapján a kultúra, társadalom és gazdaság önálló irányítására kívánta megszervezni, és pedig mindazoknak, akik a „Románia számára kijelölt határokon belül magyarnak” vallották magukat. Terve legalább egy részleges „területi autonómiát” eredményezett volna: az összefüggően magyarlakta területeken tiszta magyar közigazgatást és jogalkotást, a nem magyar lakosság egyenjogúsága mellett.³⁹

A német és magyar kisebbség korai autonómiatörekvései a gyulafehérvári ígéretet jegyében fogantak, miután a román nemzetgyűlés Erdélynek és a Bánságnak „ideiglenes autonómiát”⁴⁰ irányzott elő. 1918/1919-ben még a Kolozsvárt, majd Nagyszebenben székelő Kormányzótanács (*Consiliul Dirigent*) gyakorolta a fokozatosan meghódított magyar felségterületen az új hatalmat, Iuliu Maniu elnöklése és a Román Nemzeti Párt befolyása alatt. Alig tizenöt hónap múltán azonban Alexandru Averescu tábornok Néppártjával (*Partidul Poporului*) átvette egész Románia vezetését. Első belpolitikai intézkedésével 1920 áprilisában véget vetett az erdélyi román kormány működésének, és

³⁴ Személyi és tárgyi adatok a felsorolt pártokhoz, illetve a kormányzathoz: *Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa*. Herausgegeben von Frank Wende. Stuttgart 1981. 517—548. 525—527, 545—547; Kaser. Karl: *Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833—1980)*. III. Graz 1984. A húszas évek román belpolitikájának gazdag irodalmából: Ardeleanu, Ion — Mușat, Mircea: *România după Marea Unire*. II/1. 1918—1933. București 1986; Ciuperca, I.: *împrejurările venirii liberalilor la putere în ianuarie 1922. Relații între partidele politice burgheze*. AIIAX 9 (1972) 349—379; Nedelea Marin: *Aspecte ale vieții politice din România în anii 1922—1926. Politica guvernului liberal. Regrupări în rîndul partidelor burgheze*. București 1987.

³⁵ Möller, Karl von: *Deutsch-schwäbischer Kulturverband*. Os 1 (1919) 220.

³⁶ Roth, Hans Otto: *Politische Rundschau*. Os 3 (1920/1921) 147—150, itt 149.

³⁷ Kós: *Kiáltó szó*. 2, 5.

³⁸ Pl. *Erdélyi kereskedelmi és iparkamarák memorandumai a kereskedelem- és pénzügyi miniszterekhez*. Erdélyi Merkur 5 (1920) 3; Roth, Hans Otto: *Der Regionalismus in der Rumänischen Politik*. Os 3 (1921) 556—558; Torday József: *Az erdélyi tőzsde*. ESz 5 (1919) 548.

³⁹ Zágoni István: *A magyarság útja*. = *Kiáltó Szó*. *A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*. Megírták Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István. Cluj-Kolozsvár [1921]. 6—35, itt 32—34.

⁴⁰ A gyulafehérvári egyesülési határozatok. II. cikkely. = Mikó 265.

nyomban összehívta a Hivatalok Egységesítésének és Tehermentesítésének Központi Bizottságát (*Comisie Centrală pentru Unificarea și Descărcarea Serviciilor*). Ennek kötelékébe tartozott Kisinyovban, Cernovicban és Kolozsvárt — a Kormányzótanács helyén — egy-egy újonnan létesített besszarábiai, bukovinai és erdélyi Egyesítő és Tehermentesítő Regionális Bizottság (*Comisie Regională de Unificare și Descărcare*), amelyeket a miniszterelnök a csúcsszervhez hasonlóan maga alá rendelt. A politikai központ 1922 és 1924 között aztán mindhárom regionális bizottságot felszámolta. Az átfogó egységesítés és központosítás hivatalos indoklása szerint a regionális sajátosságok Nagyrománia megszilárdulását késleltették, következésképpen a régi történetileg eltérő fejlődése egy útra volt terelendő.⁴¹

7. A német és magyar kisebbségnek éppen születő autonómiaterveiket emiatt át kellett gondolniuk. „A nagyromán birodalom öt területet ölel fel, amelyek évszázadokon át teljesen különböző kulturális és gazdasági keretben éltek” — értett egyet Hans Otto Roth a központ problémafelvetésével, a maga megoldása mellett azonban kitartott: „Az egykori osztrák—magyar monarchia egyetlen utódállamában sem olyan súlyos az egységesítés kérdése, mint éppen nálunk. Ezért van létjogosultsága a regionalizmusnak, vagyis annak, hogy egy országrész alkotmányos autonómiára törekedjék, és elérje [...] a törvényhozói jog részbeni átruházását az adott tartományra.” Befejezésképpen szerzőnk úgy vélte, hogy „a túlzott központosítás elleni védekezés és az önkormányzati intézmények védelme meg fog maradni”. Az *intézmények* kifejezés rávilágít Roth szokásos állásfoglalására „politikai ellenfeleinek” egyik vádját illetően. Eszerint ő korántsem törekedett „területi autonómiára”, amely „mint »állam az államban« minden új és megnagyobbodott állam rémképe”.⁴²

A területi összefüggések taglalása nélkül Kós Károly ehhez képest bővebben értelmezte az autonómiát. Fogodzonak azt állította, hogy a magyar, román és szász nép Erdélyben a kezdetektől egy közösséget alkotott: „Ezért van, hogy e csodálatosan egyéni föld minden kultúrprodukciónak, de magának az erdélyi embernek is két jellemző tulajdonsága van: az egyik, hogy az magyar, román avagy szász, de a másik, hogy egyúttal erdélyi. Ez az a fából vaskarika, ami minden Erdélyen kívül élő ember számára érthetlenné teszi Erdélyt” — annak ellenére, hogy a történelem bizonyítéka szerint „a belső egyéniség megőrzése nem zárta ki a közösséget” tágabb környezetéből.⁴³ A román Ókirályságtól való értelemeszerű elfordulásában Kóst kiegészítve igazolták azok az erdélyi német és magyar megnyilatkozások, amelyek a Kárpátkanyart határként vonták meg a „magyar—német”, illetőleg „francia”, vagy az „európai”, illetőleg „balkáni—keleti” befolyásoltságú kultúrtérségek között.⁴⁴

Kós esszéjét 1920 őszén jelentette meg, amikor Bukarest már javában foganatosította intézkedéseit az erdélyi régió partikularitása ellen. Noha egyiket sem nevezte nevén, egyszerre több központtól különítette el magát: „[...] amiképpen az erdélyi magyar

⁴¹ Részletesebben Iancu, Gheorghe: *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918—1920)*. Cluj-Napoca 1985. 299—306; Nistor, Ioan Silviu: *L'Unification institutionelle et administrative de la Roumanie parachevée. = Nouvelles études d'histoire*. Publiées à l'occasion du XVIe Congrès international des sciences historiques Stuttgart 1985. Par les soins de Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, Dan Berindei. București 1985. 129—143.

⁴² Roth: *Der Regionalismus*. 557—558; Roth, Hans Otto: *Politische Rundschau*. Os 3 (1920/1921) 26—28, itt 26.

⁴³ Kós Károly: *Beszélnék Erdély kövei is*. Nk 1 (1920) 135—141, itt 139.

⁴⁴ Brandsch, Rudolf: *Politische Bilanz*. DPH 5 (1925) 5—7: 1—2; Brandsch, R.: *Gesetz und Minderheitsfrage in Rumänien*. DPH 3 (1923) 1: 1—2; *Inițiativa privată*; Lovinescu, Eugen: *Mai multă cultură latină...CTC 1 (1920) 2—4: 1.*

elkülönül a magyarországitól nemcsak földrajzilag (sőt politikailag is), de kultúrában is, úgy a szász sem marad németországinak, a román sem függeléke pusztán a havasalföldinek vagy moldvainak.”⁴⁵ Ezzel a véleménnyel Gyárfás Elemér, a kalotaszegi frakció egyik ellenlábas a Magyar Párt elnökségében, a maga geopolitikai, kevésbé néplélektani-szellemtörténeti közelítésében is egyetérthetett. „Erdély földrajzi megalkotásánál fogva nem alkalmas arra — írta 1923-ban —, hogy egy tőle akár keletre, akár nyugatra fekvő államba *teljesen beolvadjon*. A történelem arra tanít, hogy ha nem lehetett *magja* valamely államalakulásnak, úgy legalábbis bizonyos *különállást* kellett neki biztosítani, hogy földjén nyugalom legyen.” A szóban forgó különállást Gyárfás „önkormányzati intézmények” révén vélte biztosíthatónak — de nem úgy, mint Roth. Miként Zágoninál és Kósnál, az összerdélyi látószög nála is magába foglalt egy bizonyos mértékű területi önállóságot.⁴⁶ Akárcsak Szentimrei Jenő, aki 1922-ben a következőket írta minderről: „Mi autonóm Erdélyt akarunk, nemzeti autonómiákkal [...]. Akarjuk, hogy itt az adott időre készen álljon a magyar autonóm nemzeti közösség teljes armatúrája: gazdasága, társadalma, közoktatása, irodalma, művészete, sajtója megszervezve, közigazgatásra és politikai vezetésre alkalmas emberkontingense kiválogatva és kinevelve.” Ha ezt a gondolatot központosító szemszögből továbbfonjuk, úgy a nemzeti autonómiák egymásmellettsége egyazon területen az intézmények kölcsönös függését és önszabályzó döntésfolyamatokat látszik eredményezni — a három erdélyi nemzeti közösség olyan intézményesített szövetségét, amely valóban *állam* lehet az *államban*. „Némiképpen politikai kérdés ez a mi csak erdélyit akaró történésünk”, vallotta be Szentimrei Jenő, és — hogy ennek élet tompítsa — másutt az irodalmi transzilvanizmussal foglalkozott, jóllehet „a más irányokban kifejlesztett”, ezért „más lapra” tartozó transzilvanizmusnak sem volt ellensége.⁴⁷

8. Szentimrei hasztalan igyekezett apolitikussá szelídíteni politikus önmagát. A román hatóságok bárminő Erdélyre alapozó mozgalmat politikai tételként kezeltek, és Averescu tábornok, a központosítás egyik atyja, a húszas években többször hangsúlyozta, hogy az összes régió érdekei alárendelendők az összállamiaknak.⁴⁸ Az 1926/1927-ig belpolitikailag hangadó román Néppárt és az 1922 januárjában kormányt alakító Nemzeti Liberális Párt (*Partidul Național Liberal*) környezetében a „kulturális regionalizmus” és a „politikai regionalizmus” fogalmak ugyan különböző minőségű irányzatokat jelöltek, azonban mindkettőhöz az „irredentizmus”, a „sovinizmus” és a „szeparatizmus” — általában az államellenesség — vádja tapadt.⁴⁹ A vádlottak nemcsak magyarok és németek voltak. Sajtóhadjárat indult románok, így például a nagyváradi *Cele Trei Crișuri* folyóirat ellen is, amely a kulturális regionalizmust „művészeti eszmény”-ként dicsérő cikkeket közölt. Szerkesztői és szerzői így emlékeztettek arra, hogy a román nép részei nem feltétlenül azonegy kulturális háttérűek voltak — még ha egy országban éltek is —, az államnak

⁴⁵ Kós: *Beszélnék Erdély kövei is*. 138—139.

⁴⁶ Gyárfás Elemér: *Erdély problémái*. = Ugyanő: *Erdélyi problémák 1903—1923*. Cluj/Kolozsvár 1923. 241—266, itt 246. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁷ Szentimrei: *Kultúrák*. 7; Szentimrei: *Transzilvanizmus*. 550.

⁴⁸ Averescu, Alexandru: „*Ardelenismul*” și *partidul poporului*. *ȚN* 4 (1923) 241—243; Averescu, A.: *Apărarea intereselor Ardealului*. *ȚN* 4 (1923) 1557—1559.

⁴⁹ Ardeleanu, N.: *Înfrângerea regionalismului cultural*. *ȚN* 3 (1922) 179—183; Hodoș, Alexandru: *Regionaliștii culturali*. *ȚN* 4 (1924) 1024—1027; *Iredentismul funcționarilor unguri*. *Îf* 4 (1923) 908: 3; 909: 1; *Separatismul Ardealului și al partidului național*. *Îf* 4 (1924) 982: 1. Vö. Nedelea.

pedig éppen ezért bátorítania és támogatnia kellett volna a regionális gyökerű és viszonylag igényes erdélyi román kulturális kezdeményezéseket.⁵⁰

Ilyen és hasonló elvárásokat mélyen elítélt — többek között — a néppárti Moise Nicoară. Földije, Ion Agîrbiceanu szépírói művét porrá zúzva ecsetelte véleményét a regionalizmusról és az erdélyiségről: „Felléptünk a politikai regionalizmus ellen, amelynek elszigetelődési célzata nemzeti erőink szabad vérkeringését meggátolni próbálta: hát hogyan taszítana bennünket ez a szánalmasan szűk látókörű értelmiségi regionalizmus, amely a szétrombolt határok védelmére kelve a gazdasági életben használatos *Made în Transilvania* címszó alatt banalitást, középszerűséget és trivialitást hirdet.”⁵¹ Az idézet burkolt mondanivalóját, vagyis azt, hogy a *kulturális és politikai regionalizmus* végső soron egy töről fakadt, Octavian Goga megdönthetetlen igazsággá nyilvánította párthű publicisztikájában, amellyel a „nemzeti önvédelem harcát” harcolta az autonomizmus minden formája ellen.⁵²

Így Hans Otto Roth hiába bizonygatta, hogy ő nem híve a területi autonómiának. Ahhoz, hogy ne tűnjék hűtlen állampolgárnak, olyannak, aki uralni akar egy területet, amelyre Romániának a maga boldogulásához szüksége van, a „területi autonómiát” 1924-ben is a „kulturális önrendelkezés” ellentétéként állította be.⁵³ Goga azonban kioktatta: jelentéktelen szempont, hogy például vágyik-e vagy nem vágyik az erdélyi regionalista-autonomista külön politikai-jogi hatalomra.⁵⁴ Az autonómiát — lett légyen az bármely közösség és bármely szűk hatóterű — veszedelmesnek hitte a többségi vezetés, minthogy éppen az Erdély és az Ókirályság közötti kulturális egység megteremtésén fáradozott. Nem engedhette meg, hogy a Kárpátokon túli románok külön útra térjenek. Az egységet 1918–1920-ban politikai értelemben vitte véghez, kevésbé „kulturális tekintetben”, már csak azért sem, mert a „szellemi elidegenedés jelei nehezebben törölnődök”, mint a politikaié, jegyezte meg egy néppárti publicista.⁵⁵ Ezért bírálta Nicoară Agîrbiceanu erdélyi vonzalmait. Ezért vélte a nemzeti liberálisok kolozsvári lapja, az *Înfăţirea*, hogy Erdély román kézen sem szabadulhat meg a magyar befolyástól addig, amíg nem hat az „ókirálysági szellem”. És ezért tört lándzsát Octavian Goga a „román nép integritása” mellett.⁵⁶

A Néppárt ideológusai el nem múló szenvedéllyel bírálták a nemzeti párt állítólag minden románok „lelki egyesülését” fékező politikáját. Maniu és legközelebbi tanácsadói az 1922-es választási harcban is az „ardelenism” bűnébe estek. „Elég kimondani az Ókirályság szót — állapította meg egyik körlevelük —, és minden román, legyen az paraszt vagy birtokos, összeressen. Mi azonban ezért még ne bízzuk el magunkat. A mozgalom létezik ugyan, de még meg kell szervezni, hogy sikere legyen.” Ez a román transzilvanizmus elsősorban a saját erdélyi szociális és gazdasági, viszonyok védelmében

⁵⁰ Davidescu, N.: *Note pentru regionalismul cultural*. CTC 3 (1922) 151 — 152, itt 151; *Iniţiativa privată*, 226. Vö. Bota, George: *Cele trei Ardealuri*. CTC 4 (1923) 174; Pteancu A.: *Cronica culturală*. CTC 1 (1920) 10: 28—30; Sudeţeanu, C.: *Interesele culturii româneşti*. CTC 2 (1921) 43—44.

⁵¹ Nicoară, Moise: *Orizonturile literaturii regionaliste*. ȚN 3 (1922) 335—339, itt 338—339.

⁵² Goga, Octavian: *O apărare naţională*. ȚN 3 (1922) 169—172, itt 172.

⁵³ Roth, Hans Otto: *Zum Vortrag Manius über die Minderheitenfrage*. Siebenbürgisch-Deutsches-Tageblatt 51 (1924) 15292: 1.

⁵⁴ Pl. oľyanra, amelyet — mint Zăgoni: *A magyarság útja*. 33 kívánta — egy saját nemzetgyűlés gyakorol.

⁵⁵ Balint, Ion: *În câmpul naţionalizărilor*. ȚN 5 (1924) 499—501, itt 499. Vö. még Duca, Ion Gheorghe: *Să ne cunoaştem*. CTC 1 (1920) 2: 2; Tulbure, Gheorghe: *Ruleta. Metode noi de propagandă culturală în Ardeal*. ȚN 4 (1923) 1047—1050.

⁵⁶ „*Spiritul regăţean*”. Íf 4 (1923) 967: 1; Goga, Octavian: *Şcoala domnului Maniu*. ȚN 3 (1922) 74—76, itt 76. Kiemelés K.L. Zs.

figyelmeztetett az illetéktelennek vélt nemzeti liberális erők káros befolyására.⁵⁷ A megfelelő önbizalom vezette egyes román szakírók tollát, akik még a húszas évek legelején felvázolták az „integrális gazdaság” tételét, annak bizonyítékául, hogy az Ókirályság mezőgazdasága csakis egy erdélyi „autochton” iparral kiegészülve válhat a román népgazdaság hasznára.⁵⁸

9. Az eddigiekből kitűnik, hogy a kultúra—politika, vagyis a területi autonómia — kulturális önrendelkezés ellentétpár a vizsgált időszakban aligha bizonyulhatott hasznos tárgyalási fogásnak transzilvanisták, illetve regionalisták és ellenfeleik között. A kulturális autonomisták elismerést reméltek annak fejében, hogy Erdély térben elképzelhető önállóságának kérdését nem bolygatták. Mégsem mondtak le arról, hogy a régiót szellemi és szociális-gazdasági tulajdonságai, valamint történelmi tapasztalatai alapján nemcsak — mint fennebb kimutattuk — egy fölérendelt politikai egység hatáskörében, hanem *önálló térségként* is elhatárolják, mégpedig úgy, hogy ehhez a regionalizmushoz az államközpontnak állást kellett foglalnia.⁵⁹ Eközben korántsem hitték, hogy kulturális jelenségek tartalomban és célzatban amolyan l’art pour l’art módra elkülönítendőek. Ellenkezőleg. Felfogásukban a költemény vagy a festmény politikailag éppolyan lényeges és szókimondó lehetett, mint a képviselőházi beszéd vagy a vezércikk egy belpolitikai rovatban.⁶⁰ A kulturális és politikai tevékenység tulajdonképpen feloldhatatlan egymásra hatásának tudatában a *területi kérdés* kapcsán kultúrát és politikát mégis elválasztani iparkodtak. Abban rejlik a politikum, gondolták jogosan. Ámde politikum rejlett csak kulturális jelenségekben is. Az államvezetés az iskolai vagy vallási önkormányzat felállítására irányuló kísérleteket is regionalisztikusnak, ennél fogva a maga érdekeivel össze nem egyeztethetőnek minősítette. A vita pedig nem az érvelés és ellenérvelés szintjén zajlott, s még kevésbé olyan egyhangúlag elfogadott rendszerező elv tiszteletében, amely a transzilvanizmust mint regionalizmust egy veszélyes — azaz politikai — és egy veszélytelen — azaz kulturális — válfajba sorolhatta volna. Előállt az a helyzet, amelyet a német államjogász Carl Schmitt így írt le: „Minden vallási, erkölcsi, gazdasági, etnikai vagy más jellegű ellentét politikai ellentétévé változik, amennyiben elég erős ahhoz, hogy az embereket barátokra és ellenségekre ossza.”⁶¹ Averescuék és Brătianuék az ellenséget az autonomistákban és regionalistákban fedezték fel, s gyanújuk olyan román köröket sem került el, amelyektől pedig a területi autonómia gondolata a lehető legtávolabb állt.⁶²

⁵⁷ A körlevélből idéz Bogdan-Duică, Gheorghe: *Cele două Români, sau antiromânismul partidului național*. ȚM 5 (1924) 1489—1495. Vö. Goga; Școala; Hodoș, A.: *Conspirația; Piedica unificării sufletești*. If 4 (1923) 917: 3; *Separatismul Ardealului și al partidului național*.

⁵⁸ A forrásokból idéznek Saizu, I.: *Opinii din perioada 1922—1928 privitoare la dezvoltarea economiei naționale*. AIIAC 9 (1972) 381—401 itt. 400—401; Știrban, Marcel: *Aspecte ale problemei agrare în presa românească din Transilvania (1919—1921)*. AIIAC 14 (1971) (215-227, itt 218.

⁵⁹ A regionalizmus ilyen értelmezéséhez Gerdes; Schwitze, Rainer-Olaf— Sturm, Roland: *Regionalismus*. = PWP II. München/Zürich 1983. 380—390.

⁶⁰ Vö. pl. Jancsó Béla: *Erdélyi írók itthon*. Vasárnapi Újság 3 (1923) 34: 37; Nußbächer, Konrad: *Kultur-Chronik*. Cultura 1 (1924) 187—290.

⁶¹ Schmitt, Carl: *Der Begriff des Politischen*. Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien. Berlin 1979. 37.

⁶² Vö. Maniu, Iuliu: *Problema minorităților*. = *Politica externă a României*. [Szerkesztette] Institutul Social Român. București 1926. 223—243.

III.

10. A magyar, német és román értelmiségiek regionalizmusára a központi hatalom elutasítóan válaszolt. 1923 márciusában a bukaresti parlament kibocsátotta Nagyrománia első alkotmányát, amely szentesítette az állam központosított jellegét és a kisebbségeknek pusztán egyéni jogokat ígért. A 137. cikkely további egységesítési törvényeket jelentett be, amelyek 1928-ig sorozatosan napvilágot láttak.⁶³

A „modern transzilvanizmus”⁶⁴ ezen alkotmányjogi és társadalomelméleti vonatkozásával a kutatás mindmáig nem foglalkozott behatóan. Az 1918-tól 1940-ig terjedő, alapvetően magyarnak ítélt áramlatot a *korai* vagy *kezdeti* és *helikoni* vagy *aulikus* változatra osztja be. Az időbeni határt a két részidőszak között az 1928-ban első évfolyamát indító Erdélyi Helikkonnal vonja meg, amely elejétől fogva a transzilván eszmék esztétikai újrafogalmazását sürgette. Az átértékeléshez hozzájárult továbbá az 1930-ban megalakult Erdélyi Fiatalok szellemtudományi és szociográfiai munkájával.⁶⁵

Átfogó monográfia a két világháború közötti transzilvanizmusról még nem készült; Pomogáts Béla az Erdélyi Helikonra összpontosít kismonográfiájában.⁶⁶ Tudományos esszéket és résztanulmányokat köszönhetünk — rajta kívül — Fábían Ernőnek, Gáll Ernőnek, Cs. Gyimesi Évának, Láng Gusztávnak, Nagy Györgynek és Sárreți Sándornak, akik eszme-, irodalom- és művelődéstörténeti szempontból — nagy vonalakban egybehangzóan — arra következtetnek, hogy a modern transzilvanizmus Romániában élő magyar értelmiségiek szerteágazó gondolati építményeként három fő tételt tartalmazott: egyszerre volt az erdélyi népek összetartozásának hitvallása, vonzalom az erdélyi szülőföldhöz és művelődéspolitikai aktivizmus.⁶⁷

A hetvenes évek óta két — nem teljesen elkülönülő — irányzat értelmezi tárgyunkat. Az egyik egy *ideológiára* irányítja a figyelmet, amely az államalkotó tulajdonságát elvesztő erdélyi magyarság kultúrpolitikai és esztétikai-erkölcsi eszmélődését volt hivatott megalapozni.⁶⁸ A másik inkább egy *esztétikai-irodalmi programot* méltat, amelynek megalkotói az erdélyiséget lírában, történeti regényben, esszében, valamint az irodalmi életben és irodalompolitikában inkább színvonalassá, mint társadalmilag hasznossá óhaj-

⁶³ Constituția din 29. Martie 1923. = *Istoria României între anii 1918—1944*. 58—71. Vö. *Istoria dreptului românesc în trei volume*. Coordonator Ioan Ceterchi. II/2. București 1987; Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában*. Kolozsvár 1944; Nistor; Sachelarie, Ovid — Georgescu, Valentin Al.: *Unirea din 1918 și problema unificării legislației*. Studii. Revista de istorie 21 (1968) 1184—1198.

⁶⁴ Nagy György: *A kezdeti transzilvanizmusról. Eszmetörténeti vázlat*. Ko 32 (1973) 1652—1658, itt 1652.

⁶⁵ Csapody Miklós: *Önazonosság, mentalitás, irodalom*. Új Forrás 15 (1984) 4: 90—93; Nagy Gy.: *A kezdeti transzilvanizmusról*; Pomogáts: *A transzilvanizmus*; Sárreți Sándor: *A transzilvanizmus fogalmáról*. Tiszatáj 28 (1974) 8: 54—57.

⁶⁶ Pomogáts: *A transzilvanizmus*.

⁶⁷ Fábían Ernő: *Azonosság és kultúra*. = Ugyanő: *A tudatosság fokozatai*. Bukarest 1982. 43—82; Gáll Ernő: *A „kisebbségi humánium”*. — Ugyanő: *A humanizmus viszontagságai*. Bukarest 1972. 288—301; Cs. Gyimesi Éva: *Előszó*. = *Múlt, jövő mezsgyéjén*. Kolozsvár-Napoca 1980. 5—14; Cs. Gyimesi E.: *Elméleti alapok a romániai magyar irodalomtudományban*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 26 (1982) 15—25; Cs. Gyimesi: *Gyöngy és homok*; Láng Gusztáv: *Jegyzetek a transzilvanizmusról*. Utunk 28 (1973) 59: 3—4; Láng G.: *Vidék, magyarság, Európa*. Életünk 21 (1984) 1202—1206; Láng: *Egy önmeghatározás tanulságai*; Nagy Gy.: *A kezdeti transzilvanizmusról*; Nagy Gy.: *Gondolat és funkció. Bevezetés egy eszmetörténeti monográfiához*. Ko 36 (1977) 250—254; Nagy Gy.: *Szimbolikus illusztráció és történelmi tartalom. Egy eszme- és magatartásrendszer elsődleges összetevőiről*. Ko 40 (1981) 739—244; Pomogáts: *A transzilvanizmus*; Sárreți.

⁶⁸ Csapody; Fábían; Gáll; Cs. Gyimesi: *Elméleti alapok*; Cs. Gyimesi: *A teremő fájdalom*; Cs. Gyimesi: *Gyöngy és homok*; Láng: *Vidék*; Láng: *Egy önmeghatározás tanulságai*; Nagy Gy.: *A kezdeti transzilvanizmusról*; Nagy Gy.: *Gondolat*, Nagy Gy.: *Szimbolikus illusztráció*; Sárreți.

tották fejleszteni.⁶⁹ Minthogy elszórt utalások a transzilvanizmus politikai alapjellegére visszhangtalanul maradtak⁷⁰, általános érvényűvé fejlődött az a módszeresen mindmáig ellenőrizetlen vélemény, miszerint „a politikai transzilvanizmus félreértésekre adhat és adott okot”, amiért is kihangsúlyozandó, hogy a transzilvanizmus „nem politika volt, hanem a nemzetiségi (kisebbségi) politika morálja akart lenni”.⁷¹

11. Jelen tanulmány eredményei és az újabb nyugat-európai regionalizmuskutató idevágó útmutatásai a vizsgálatok módszertani és tartalmi kibővítését indokolják. Anélkül, hogy máris kiérdemelné a *regionalizmus* gyűjtőnevet, a korai transzilvanizmus a román állam szerkezetében egyrészt olyan regionális mozgalomként tűnik ki, amelyet nem feltétlenül összefüggő területen élő kisebbségek irányítottak a központosító tényezők ellen.⁷² Ebből a szemszögből ama gyakran emlegetett „kisebbségi humánus”⁷³ nem szépségeszményként, hanem pártpolitikai és társadalmi-szociális viszonylataiban érdekes, még akkor is, ha az egykori álláspontokat alátámasztó esztétikai elvek teljesen meg nem kerülhetők. Az áramlatot másrészt ajánlatos „modernizációelméleti távlatban” is szemléli, vagyis „a regionális politika és gazdaságfejlesztés összefüggésében”, mint „a nemzetállam integrációhiányának egy regionális ellenállási mozgalomban való megnyilvánulását”.⁷⁴ Az eddigi magyar- és irodalomközpontú munkálatok továbbfejlesztése tehát a nemzeti és rendszeri szempontok párhuzamos elemzését követeli meg, hiszen láttuk, hogy nem csak „az 1929-ben, 30-ban dolgozni kezdő erdélyi nemzedék vette észre, hogy a transzilvanizmus társadalmi és gazdasági kérdés is”.⁷⁵

Egy ilyen széles alapokat lefektető értekezés felteheti, hogy a húszas évek romániai magyar—román—német viszonyrendszerét két főpólus képezte: az egyik oldalon az államközpont moldvai-havasalföldi történeti közegével, a másikon a tágabb értelemben vett Erdély. Magyarok, románok és németek egyrészt egymás között a régióban, másrészt együttesen vagy külön-külön az Ókirálysággal hozhattak létre kapcsolatokat. Kultúr-történeti-szociológiai kivetítésben — és függetlenül az államrendszer természetétől — egy szövetségi társadalom hordozói voltak mind interetnikus, mind intraetnikus síkon. A bánági sváboktól az erdélyi szászokig, a bukovinai, besszarábiai és dobrudzsai németekig, az erdélyi románoktól a Kárpáton túli románokig, a belső-erdélyi vagy partiumi magyaroktól a székelyekig részben eltérő vallási, szociális-gazdasági és történeti háttérrel rendelkeztek.⁷⁶ A kisebbségek a hivatalos nemzetiségpolitika céljától és tényleges működésétől függetlenül is viszonyulhattak a többségekhez, hiszen vagy emezek nem támogatták az államideológiát, vagy a magyarok és a németek politikamentes viszonyokat kerestek, miután csalódtak a román államideológusokban.

⁶⁹ Cs. Gyimesi: *Előszó*; Cs. Gyimesi: *Elméleti alapok*; Cs. Gyimesi: *Gyöngy és homok*; Kántor Lajos — Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1944—1970*. A könyvészeti adalékot összeállította Réthy Andor. Második, javított kiadás. Bukarest 1973; Dávid Gyula — Marosi Péter — Szász János: *A romániai magyar irodalom története*. Bukarest 1978; Pomogáts: *A transzilvanizmus*; Szávai Géza: *Helyzettudat és irodalom*. Kolozsvár-Napoca 1980; Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete* [1933]. = Ugyanó: *Fejedelmi Erdély*. Tizenhat tanulmány. Budapest 1984. 283—373.

⁷⁰ Pl. Cs. Gyimesi Éva: *Egy létszimbólum színe és visszája*. *Életünk* 22 (1985) 49—59; Fábián.

⁷¹ Szávai 39. Kiemelés az eredetiben. Vö. K. Lengyel: *Auf der Suche nach dem Kompromiß*.

⁷² Vö. Schultze—Sturm 380.

⁷³ Gáll.

⁷⁴ Schultze—Sturm 380.

⁷⁵ Tolnai 299.

⁷⁶ *Hetven év*; Illyés Elemér: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*. Wien 1981; K. Lengyel: *Auf der Suche nach dem Kompromiß*. Vö. Reissert, Bernd: *Föderalismus*. = PWP I. München/Zürich 1985. 238—244, itt 238—239.

Azonban a magyarok és a németek az erdélyi románokban éppúgy, mint a regátiakban, főként az államot tevőlegesen alkotó és emiatt a központot politikailag is képviselő többséget látták, amellyel a maguk és a tágabb köz ügyei összekötötték őket. Kelet-Közép-Európa háborút követő átrendeződése egy funkcionális-alkotmányjogi szövetkezési formát is kínált nekik, ezt viszont elsősorban az *interetnikus* síkon. Miközben a kialakuló román nemzetállam keretében a történeti Erdély és a Részek magyar népessége nemzeti kisebbséggé vált, a Kárpátokon inneni németiség története is alakot váltott: a korábban Bécsben—Budapesten székelő kormányhatalom Bukarestbe helyeződött át. Amikor mindkét nemzeti közösség vezetői a román államot hűségükről biztosították, nemcsak állampolgári szolgálatukat kínálták fel, hanem *időszzerűen feladták azt az igényt*, hogy államalkotó anyanemzetük kötelékében maradjanak, illetve hogy továbbra is az egykori szülőhazához tartozzanak. Az önálló regionális, nyelvi-kulturális és vallási fejlődésbe vetett hitükkel egy olyan „intézményesített kompromisszum”-ra törekedtek, amely — a legjobb föderalista hagyomány szellemében — „az integráció és az életkörülmények azonossága között egyfelől, valamint a regionális önállóság és sokféleség között másfelől” jön létre.⁷⁷

12. Legkésőbb 1923 tavaszán vált nyilvánvalóvá, hogy az államközpont erre a szövetkezési kompromisszumra nem hajlandó. Az alkotmány 1. cikkelye a román királyságot „nemzeti, egységes és oszthatatlan” államnak minősítette.⁷⁸ Körülhatárolható területek autonómiáját és az ezzel kapcsolatos hatalommegosztást össz állam és államrészek között törölte a politikai megoldások sorából. A minél erősebben központosítandó állam-igazgatás ellentmondott egy olyan nemzetiségi törvénynek és joggyakorlatnak, amely akár személyi, akár területi alapon elismeri a kisebbségek csoportjogait. Tekintettel az életkörülmények ugyancsak központilag szentesített egységesítésére,⁷⁹ felvetődik a kérdés, hogy egyáltalán érdekelte-e a román politikai vezetést a magyarok és németek állampolgári hűsége? Nem éppen megvádolható vagy valóban hűtlen polgárookra volt-e szüksége ahhoz, hogy az *irredentizmus és állam az államban* vitával államellenes elemeket nyilvánosan leleplezhessen? Nem az amúgy is autonómiaellenes nemzetiség-politikáját kívánta ily módon ország-világ előtt igazolni? Nem készült-e zsákutcába hajtani a kisebbségeket: megvonni tőlük még a kritikus vagy ellenzéki többséggel való — és a maga hatalmi helyzeteit esetleg veszélyeztető — kapcsolatteremtés lehetőségét?⁸⁰

Nagyrománia egységesített-központosított jellege 1924 és 1928 között hivatalosan megerősödött. Új törvények a polgári és nyilvános jog körében az 1918 előtt keletkezett, majd az impériumváltás után ideiglenesen érvényben maradt normákat szüntették meg. A korai húszas évek Erdélyében használatos volt még a 16. századból áthagyományozódott werbőczyánus magyar szokásjog, az Általános Osztrák Polgári Törvénykönyv 1811-ből — az 1853-as utólagos változtatások nélkül —, a magyar polgári törvények és királyi határozatok, illetve miniszteri rendeletek az 1867—1918-as időszakból, a román Kormányzótanács 1919/1920-as rendeletei, végül néhány cikkely Románia 1866-os

⁷⁷ Reissert 240. Vö. K. Lengyel Zsolt: *Die falsche Alternative. Zum CULTURA-Modell der deutsch-rumänisch-ungarischen Verbindungen im Rumänien der Zwischenkriegszeit.* = *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn.* Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. Herausgegeben von Kálmán Benda. Thomas von Bogyay, Horst Glassl und Zsolt K. Lengyel. IL München 1988. 91 — 102.

⁷⁸ Constituția din 29. Martie 1923. = *Istoria României între anii 1918—1944.* 58.

⁷⁹ 79 Vö. pl. Mikó.

⁸⁰ Az ilyen értelmű szegregációhoz vö. Müller, Hermann: *Minderheiten.* = *Handlexikon zur Politikwissenschaft.* Herausgegeben von Wolfgang W. Mickel unter Mitarbeit von Dietrich Zitzlaff. München 1983. 300—309, itt 302.

alkotmányából.⁸¹ A kisebbség előnyét szolgáló jogszabályok híján⁸² a magyarok és a németek pedig újra meg újra arra kényszerűtek, hogy állam- és társadalomelméleti elképzeléseiket felülvizsgálják. Hiszen ha egyszer felismerték, hogy a kormányzat régiójuk bárminemű önállósításának ellenáll és ezáltal csoportos „akkulturációjukat”⁸³ is megakadályozza, úgy dönteniük kellett: fenntartsák-e még az államközpontnak jelzett kompromisszumajánlatot? És ha igen, melyik formában?

13. Az a megfontolás, hogy létezhet egy alternatíva a funkcionális-alkotmányjogi szövetkezéshez, a politikamentesség csíráját rejtette magában. Ebből a szemszögből nézve az interetnikus viszonyoknak olyan keretekbe kellett volna áthelyeződniük, amelyekben a hitelét veszített, mert népeket elválasztó politika nincsen jelen. „Hiba, ha a politika azt hiszi, hogy mindenütt nélkülözhetetlen.”⁸⁴ Többek között ezt a tételt igazolandó fejlődtek ki Erdélyen belül szász—magyar kapcsolatok a húszas évek második felében. Ezeknek alappillére ugyanis a személyes ismeretség volt. Főként írók közeledtek egymáshoz: fordították és méltatták egymás műveit, léptek közösen közönségük elé, szöttek kiadói terveket.⁸⁵ A szellemi alkotómunka magyar napszamosai mégis zsákutcába juthattak azon igyekezetükben, hogy a kisebbségpolitikai balsikerek ellensúlyozására szűkebb társadalmakat kultúrtörténeti-szociológiai értelemben föderalizálják.

Nagy becsben álló történelmi regényeik és egyéb historizáló írásműveik dicshimnusz a hajdanvolt viszonylagos erdélyi autonómiára és türelemre hamisan csengetett a románok fülében, hiszen az ő őseik a magyar, szász és székely rendi nemzet mellett csupán megtűrt lakosok voltak az Erdélyi Fejedelemségben. Líraian felajzott természetelményük és mítoszövezett lelki regionalitásuk a politikailag beárnyékol mindennapok elkendőzésével fenyegetett.⁸⁶ Jóllehet a történelmi tapasztalatárvlat és a képlékeny szülőföldkép az erdélyi magyar önértékelést elősegítette, egyben nyitva hagyva az utat a másik nemzet felé, párt- és társadalompolitikához igazított gondolatmeneteket és tetteket mégsem pótolhatott. A magyar transzilvanistáknak nem átszellemlen, hanem a mindennapok talaján állva kellett bizonyítaniuk, hogy nemzeti hovatartozásuk eszmei vállalása nem zavarja részvételüket Nagyrománia társadalmi életében, sőt esetenként érdeklődésüket a többség ügyei iránt sem gyengíti. Ehhez erdélyi, egyszersmind állampolgári tudatukat nyíltan és felülvizsgálhatóan, tehát hasonlatmentesen kellett megjeleníteniük, lehetőleg szervezeten és a saját nyelvi-kulturális közegen túllépve.

14. A transzilván mozgalom interetnikus intézményesítése, amelynek feltételeivel és eredményeivel a szakirodalom mindmáig nem foglalkozott alaposan,⁸⁷ szükségképpen a funkcionális-alkotmányjogi szövetkezés esélyét villantotta volna fel. Kiutat is jelezhetett volna abból a többséghez fűződő ellentmondásos viszonyból, amelybe a kisebbséggelenes államideológia a magyarokat és a németeket sodorta. Ugyanis a román szellemi és politikai elit egyes részei nem idegenkedtek attól a gondolattól, hogy az állam felépítése igenis tükrözze az összes régió — nem csak Erdély — különféle sajátosságait. De milyen céllal tükrözze? A helyi jegyek megőrzése vagy összehangoltabb kiegyenlítése végett?

⁸¹ *Istoria dreptului românesc*. Sachellarie—Georgescu.

⁸² Vö. *Istoria dreptului românesc*; Nagy L.; Sachellarie—Georgescu.

⁸³ Müller 302.

⁸⁴ Weiss Sándor. *Petőfi, a Magyar Szövetség — és a románság*. Nk 3 (1922) 11: 8.

⁸⁵ Folberth, Otto: *Die Stunde der „siebenbürgischen Seele“*. Vor 40 Jahren erklang ihr Glockenschlag. *Südostdeutsche Vierteljahrsblätter* 17 (1968) 18—23; Ritoók János: *Kettős tükrök. A magyar—szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből*. Bukarest 1980.

⁸⁶ Vö. Pomogáts: *A transzilvanizmus*.

⁸⁷ Vö. a 67—69. jegyzetekben felsorolt munkákat.

Egyesek „Erdélyt az erdélyieknek”⁸⁸ perelve azok véleményét osztották, akik szerint az erdélyiek járulhattak hozzá leginkább a nemzeti ellentétek áthidalásához és az ország rendszeri modernizálásához.⁸⁹ De a Nagyrománián belüli interetnikus kapcsolatok oly gyakran remélt államkonszolidáló szerepe mögött az állam egységesítésének és központosításának a szándéka is meghúzódhatott. „A jövő Erdélye — írta példának okáért a Cele Trei Crişuri egyik munkatársa 1923-ban — nem lesz többé az a térség, amelyben emberek ütköznek. [...] És akkor Erdély szolidaritása mindenki szolidaritása lesz.”⁹⁰ A regionalizmus többértelmű összromán kezelésére jellemző, hogy a nagyváradi lap fennebb említett regáti szemléletű bírálóihoz a kolozsvári Ţara Noastră is csatlakozott, és hogy ez a Goga vezette szemle hevesen bírálta a iaşi-i Garabet Ibrăileanu dolgozatát a román irodalom külön moldvai, havasalföldi és erdélyi jellegéről.⁹¹

A transzilvanizmus tehát nem csak erdélyiek között található társakra, és a magyar—román—német szövetkezés az összállamra kiszélesítve akár meg is erősödhetett volna. A továbblépő kutatás alapkérdése tehát nem az, hogy az áramlat politikai volt-e vagy sem — hiszen bizonyos mértékig mindig az volt; fontosabb azt kideríteni, hogy létezik-e sajátosan magyar, román és német alakja⁹², valamint hogy kisebbségvédelmi vetülete kiegészült-e regionalista modernizációs elemekkel. Ezt az összetett kérdést csakis egy olyan tipológia válaszolhatja meg, amely a regionalitás mértékét és az etnikai jelleget egyaránt figyelembe veszi.

Amennyiben Nagyrománián belül kívánták egyengetni régiójuk önálló útját, a transzilvanistáknak végső soron azt a felfogást kellett érvényre juttatniuk, hogy a román nép akkor is alkothat egy önrendelkező és többnemzetiségű államot, ha a maga szubjektív és objektív alkotóelemei régióról régióra különböznek; hogy jóléte nem egy bizonyos terület birtoklásából és a mereven egy mérce szerinti országlásból következik. A „territoriocentrikus nemzetfelfogás”⁹³ bírálójaként jelentkezett a húszas évek transzilvanizmusa. Sikere jelentős mértékben azon múltott, hogy képes volt-e a kisebbségi és az általános polgári jogokat egy követelési katalógussá ötvözni. Ezt a feladatát pedig nem oldhatta meg anélkül, hogy rámutasson: téved az államideológia, amikor azt állítja, hogy a nyelvek, vallások, jogszokások, társadalmi-gazdasági modellek, általában az életkörülmények és a mentalitások alkotmányosan védett sokszínűsége a többség önbecsülésén ejtene csorbát és előbb-utóbb Erdély politikai elvesztéséhez vezetne. A román oldal ettől a félelemtől csakis a kompromisszumban érdekelt felek közreműködésével szabadulhatott volna meg, hiszen ez utóbbiak saját nemzeti érdekük figyelembevételével nem zárták ki eleve az összállami problémák regionális megoldását.

⁸⁸ *Dl. Alexandru Vaida vorbeşte despre „unificare”*. Patria 3 (1921) 6: 1.

⁸⁹ Bacaloglu: *Un an*. Vö. K. Lengyel: *Jászi*.

⁹⁰ Bota: *Cele trei Ardealuri*. 174. L. még Sudeţeanu.

⁹¹ Ibrăileanu, Garabet: *Caracterul specific naţional în literatura română*. Viaţa Românească 14 (1922) 239—252; *Cărţi şi reviste*. ȚN 3 (1922) 328.

⁹² Mélyebb elemzés nélkül román, illetve német típusra utaltak legutóbb Gajdos Balogh; Schuller-Anger; Vittstock: *Der Kulturbegriff*; Vittstock: *A transzilvanizmusról*.

⁹³ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. = Bibó István: *Összegyűjtött munkái*. I. Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Mátyás. Szöllősy Árpád előszavával és Szabó Zoltán bevezetőjével. Bern 1981. 202—252, itt 230—233.